

K.U. LEUVEN
CENTRUM VOOR ECONOMISCHE STUDIE
Naamsestraat 69 - B-3000 LEUVEN
Tel. (016) 32.67.25
Fax (016) 32.67.96
BTW BE 419.052.173

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

1977/5

ENKELE STRUCTURELE ASPECTEN VAN DE CRISIS

Paul VAN ROMPUY

I. INLEIDING

Terwijl het inflatieritme in het merendeel van de westerse geïndustrialiseerde landen langzaam vertraagt, blijven de perspectieven voor een krachtig herstel op de arbeidsmarkt weinig hoopgevend.

Het "inflatiesyndroom" waaraan de economen gedurende de voorbije jaren onderhevig waren, verflauwt en maakt geleidelijk plaats voor het spookbeeld van een economie die haar evenwicht schijnt te vinden in een situatie van blijvende ondertewerkstelling.

Dit somber toekomstbeeld wordt ten dele geïnspireerd door de vaststelling dat de huidige werkloosheid in overwegende mate een structureel karakter heeft. Dit betekent dat bij een heropleving van de economie een belangrijk deel van het overtollige arbeidsaanbod niet wordt opgeslorpt.

De weerbarstige structurele component bestaat voor een deel uit de zgn. harde kern-werklozen, dit zijn de werklozen met een beperkte arbeidsgeschiktheid, voor dewelke de kans op een reïntegratie in het arbeidsproces zeer gering is. Dominerend in de structurele groep zijn echter de werklozen met normale arbeidsgeschiktheid, waarnaar bij een volgende conjunctuurpiek geen vraag door de ondernemingen zal aanwezig zijn (1).

Traditioneel denkt men hier aan de geringe regionale, professionele en sectoriële arbeidsmobiliteit die het bestaan van deelmarkten met een geringe doorstroming tot gevolg heeft, zodat op de ene deelmarkt (bijv. een regionale) een scherp tekort aan arbeidskrachten niet kan worden opgevuld door het aanbodoverschot op een andere deelmarkt. Er zijn redenen voorhanden om aan te nemen dat de geringe arbeidsmobiliteit niet de enige factor is die aan de grond ligt van de belangrijke structurele werkloosheid. In wat volgt zal worden aangetoond dat de structurele ontwikkeling van de Belgische economie sedert het midden van de 60-er jaren, een patroon heeft gevolgd waardoor het absorptievermogen voor arbeid geleidelijk werd afgezwakt. Meer in het bijzonder zal de stelling worden verdedigd dat de opmerkelijke kapitaalintensivering, die de produktiegroei gedurende het voorbije decennium heeft gekenmerkt, aan de oorsprong van de structurele werkloosheid ligt (2). Kapitaalintensivering is immers een tweesnijdend zwaard. Enerzijds laat zij een produktiviteitsgroei en stijging van de reële lonen toe. Anderzijds dient een steeds groter wordend deel van het inkomen besteed aan kapitaalvorming opdat het produktievermogen (produktiecapaciteit) van de

- (1) Voor een vergelijking van enkele recente schattingen van de structurele component, zie "De Werkloosheid in België I, II", Weekberichten van de Kredietbank, nr. 22-23, 1977.
- (2) Aan de internationale dimensie van de crisis wordt hier bewust voorbij gegaan. Men raadplege hiervoor bijv. P. Kestens, *Mise en évidence des particularités des mouvements conjoncturels de la période 1974-1976*, Cahiers économiques de Bruxelles, nr. 73, 1977, blz. 5-24.

economie in stand kan worden gehouden en uitgebreid, om zo de volledige tewerkstelling te handhaven. Door deze ontwikkeling wordt de economie uiterst kwetsbaar voor conjuncturele schokken die, althans tijdelijk, een domper zetten op de zo nodige kapitaalvorming.

Indien nu een conjunctuurinzinking samenvalt met een grondige wijziging van de industriële vestigingsplaatsen op het schaakbord van de internationale arbeidsverdeling, dan komt de klap op de nationale arbeidsmarkt des te harder aan. Dergelijke reorganisatie doet zich sinds het begin van de 70-er jaren in versneld tempo voor, voornamelijk in de arbeidsintensieve sectoren of in de kapitaalintensieve, grootschalige produktie die beroep doet op relatief ongeschoolde arbeidskrachten.

II. OP ZOEK NAAR OORZAKEN

2.1. De evolutie van de loonkost

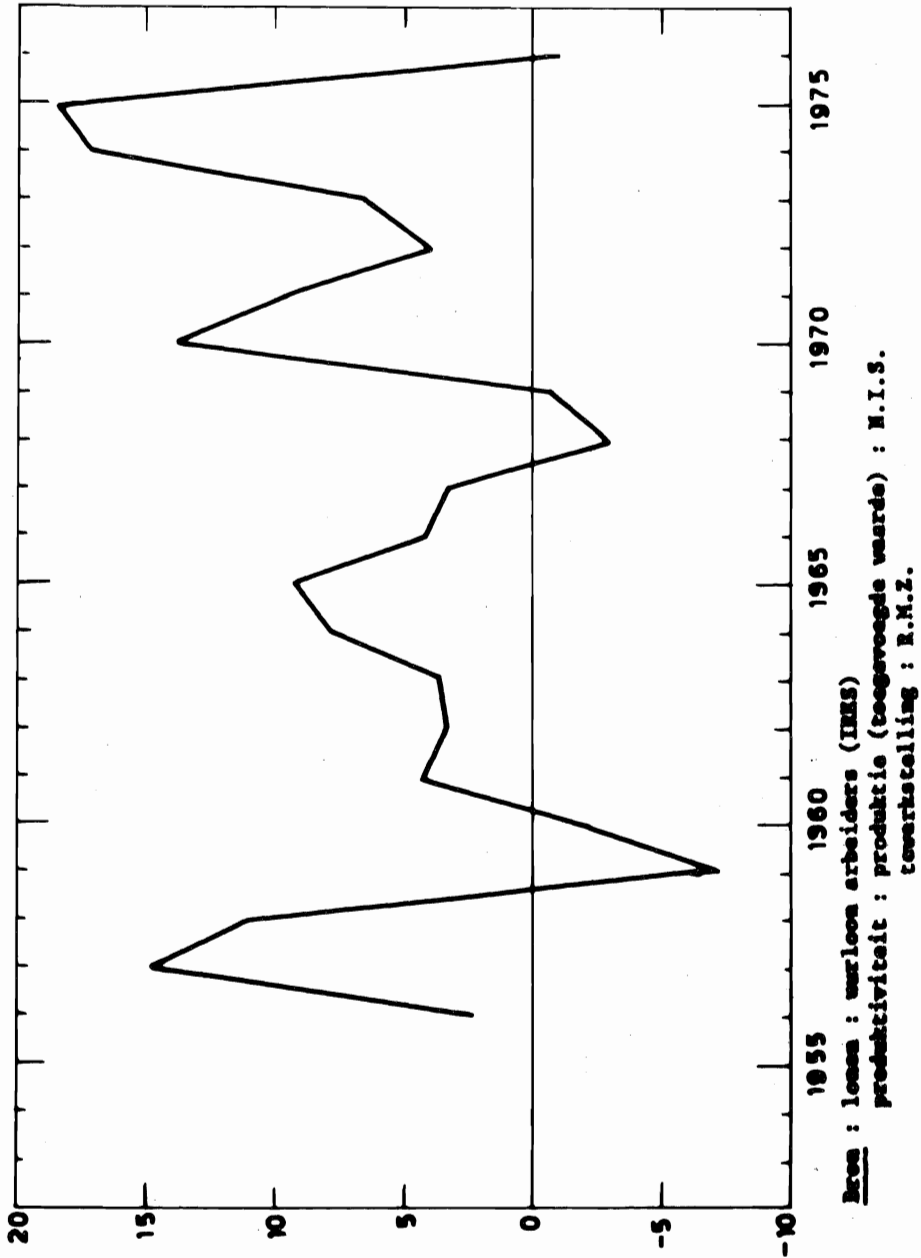
Een zinvolle beoordeling van de lonen als kostenfactor is slechts mogelijk door de nominale lonen te vergelijken met de arbeidsproduktiviteit. De verhouding tussen deze twee grootheden meet de loonkost per eenheid produkt. Een stijging van de loonkost leidt tot een geringere vergoeding van de produktiefactor kapitaal, dus van de winst, tenzij de loonkoststijging volledig kan worden doorberekend in de verkoopprijs. Het doorrekenen van kostenstijgingen gebeurt vlotter in de zgn. "beschermden" sectoren, die hoofdzakelijk voor de binnenlandse markt produceren (bijv. diensten, bouw, energie), dan voor de exportsectoren.

In fig. 1 wordt de procentuele verandering in de loonkost per eenheid output weergegeven voor de verwerkende nijverheid, exclusief bouw. Over de ganse periode 1956-1976 kan men moeilijk van een duidelijk afgetekende trend spreken. Wel vertoont de loonkostwijziging een duidelijk conjunctureel patroon met toppen in de laatste jaren van de hoogconjunctuur of bij de inzet van de recessie (1956, 1965, 1970, 1975) en dieptepunten tijdens de laagconjunctuur en bij de eerste fazen van de herneming (1959, 1968, 1972, 1976). Dit patroon is overigens klassiek en ligt aan de basis van de conjuncturele dynamiek.

Tijdens de expansiefase stijgen de lonen meer en meer uit boven de arbeidsproduktiviteit, waarvan de aangroei overigens terugloopt. Gedurende de herneming noteert men doorgaans een krachtige produktiviteitsgroei terwijl de lonen achternahinken, o.a. omwille van de trager teruglopende werkloosheid. Op grond van de waargenomen evolutie in de loonkost is de huidige conjunctuurbeweging "normaal", met dit verschil wellicht dat de stijging van de loonkost in 1974 resp. 1975 (17 % resp. 18 %) boven de piek van 1957 (14 %) uitsteeg. Opmerkelijk is ook dat sinds de laatste daling van de loonkost in 1968, de kurve van de procentuele veranderingen steeds boven de nul-lijn evolueert (behalve voor 1976) wat op een trendmatige stijging van 1968 tot 1975 duidt.

**PROCENTUELE VERANDERINGEN IN LOONKOST
PER EENHEID OUTPUT**

Grafiek 1

Belangrijk is nu te weten of de prijsevolutie gelijke tred heeft kunnen houden met de loonkostenevolutie.

In tabel 1 wordt de procentuele jaarlijkse prijsstijging vergeleken met de procentuele jaarlijkse stijging van de loonkost. Indien de prijsstijging hoger, resp. lager ligt dan de loonkoststijging, duidt dit erop dat het niet-loonaandeel van de toegevoegde waarde, m.a.w. de vergoeding van de kapitaalfactor, toeneemt, resp. afneemt.

Tabel 1 : Evolutie van het kapitaalaandeel 1960-1974

	prijsverandering ^x	loonkostverandering ^x	verandering kapitaalaandeel ^x
Industrie	4,18 %	6,14 %	-1,96 %
Overige sectoren	4,85 %	8,95 %	-4,10 %

^x Gemiddelde jaarlijkse procentuele wijziging

Bron : N.I.S. en eigen berekeningen.

Voor wat het geheel van de verwerkende nijverheid betreft, is er over de beschouwde periode een gemiddelde jaarlijkse daling van het kapitaalaandeel waar te nemen van 1,96 % in de be- en verwerkende nijverheid en van 4,10 % in de overige sectoren (bouw, transport, energie, diensten). Een en ander duidt erop dat de loonkoststijging gedeeltelijk werd afgewenteld in een prijsstijging en voor het resterende deel de kapitaalvergoeding heeft aangevreten. Dit laatste gebeurde in sterkere mate in de "overige sectoren", in vergelijking met de industrie. Dit is wel opmerkelijk vermits de overige sectoren grotendeels tot de "beschermde" sectoren behoren waarvan wordt aangenomen dat zij vlotter kostenstijgingen kunnen doorrekenen in een prijsverhoging. Voor een deel kan dit verschijnsel worden verklaard door de geringere vervangingsmogelijkheid van arbeid door kapitaal (gemeten door de zgn. substitutie-elasticiteit) waardoor de gestegen vraag werd opgevangen door een arbeidsintensievere produktie-uitbreiding, in vergelijking tot de industrie.

Vermits de kapitaalvergoeding de bron is van de autofinanciering, betekent een afbrokkeling ervan dat meer en meer beroep moet worden gedaan op vreemde middelen. De verslechtering van de financiële structuur van de ondernemingen, vooral dan gedurende de laatste expansiefase die gekenmerkt werd door forse loonkoststijgingen, ligt mede aan de basis van de minder intense capaciteitsuitbreiding die op haar beurt bijdraagt tot de aangroei van de structurele werkloosheid.

2.2. De versnelde kapitaalintensivering

Het intensiever gebruik van kapitaalgoederen in de produktie wordt in belangrijke mate gestimuleerd door het relatief duurder worden van arbeid t.o.v. kapitaal. Kapitaalintensivering gebeurt niet zozeer door minder arbeid te gebruiken bij de aanwezige machines, dan wel door nieuwe, arbeidsbesparende machines aan te schaffen.

In het na-oorlogse groeiproces van de Westerse geïndustrialiseerde landen is kapitaal blijkbaar minder schaars geweest dan arbeid, zodat deze laatste factor relatief duurder werd. Een gelijkaardige vaststelling geldt voor België. In grafiek 2 wordt de evolutie van de relatieve loonkost, d.i. het jaarloon gedeeld door de gebruikskost per jaar van een eenheid kapitaal, voor België voorgesteld. Van 1955 tot 1966 steeg de relatieve loonkost met 2,37 % per jaar. Vanaf 1967 tot 1975 tekent er zich een opmerkelijke versnelling in de evolutie van de relatieve loonkost voor (deze neemt nu met 3,83 % per jaar toe). De kapitaalintensivering in de industrie hield min of meer gelijke tred met het verloop van de relatieve loonkost. Dit blijkt duidelijk in grafiek 3, waar de verhouding van de kapitaalvoorraad per eenheid toegevoegde waarde in de industrie wordt voorgesteld. Van 1965 tot 1966 steeg deze kapitaalcoëfficiënt van 1,33 tot 1,60 en tussen 1967 en 1975 van 1,74 tot 2,13. Alhoewel vergelijkbare gegevens voor de dienstensector ontbreken, mag men aannemen dat ook daar de kapitaalintensivering, zij het aan een trager tempo, voltrokken werd.

Opdat een kapitaalintensieve economie gestadig tegen een "kruissnelheids-groei" van 4-5 % per jaar op haar groeipad kan blijven, wordt een subtiel evenwicht vereist van een aantal macro-economische kengetallen, zoals de spaarquote, de kapitaal-outputcoëfficiënt, de vraag naar vervangingsinvesteringen en de groei van het arbeidsaanbod. Wordt dit evenwicht verstoord, dan is meteen de kiem gelegd van een conjuncturele aanpassingsfase. Enkel het feit dat de binnen- of buitenlandse sectoren die kapitaalgoederen voortbrengen, achterna hinken op de steeds groeiende behoefte aan machines en uitrusting, kan reeds voldoende zijn om een kortstondige recessie uit te lokken.

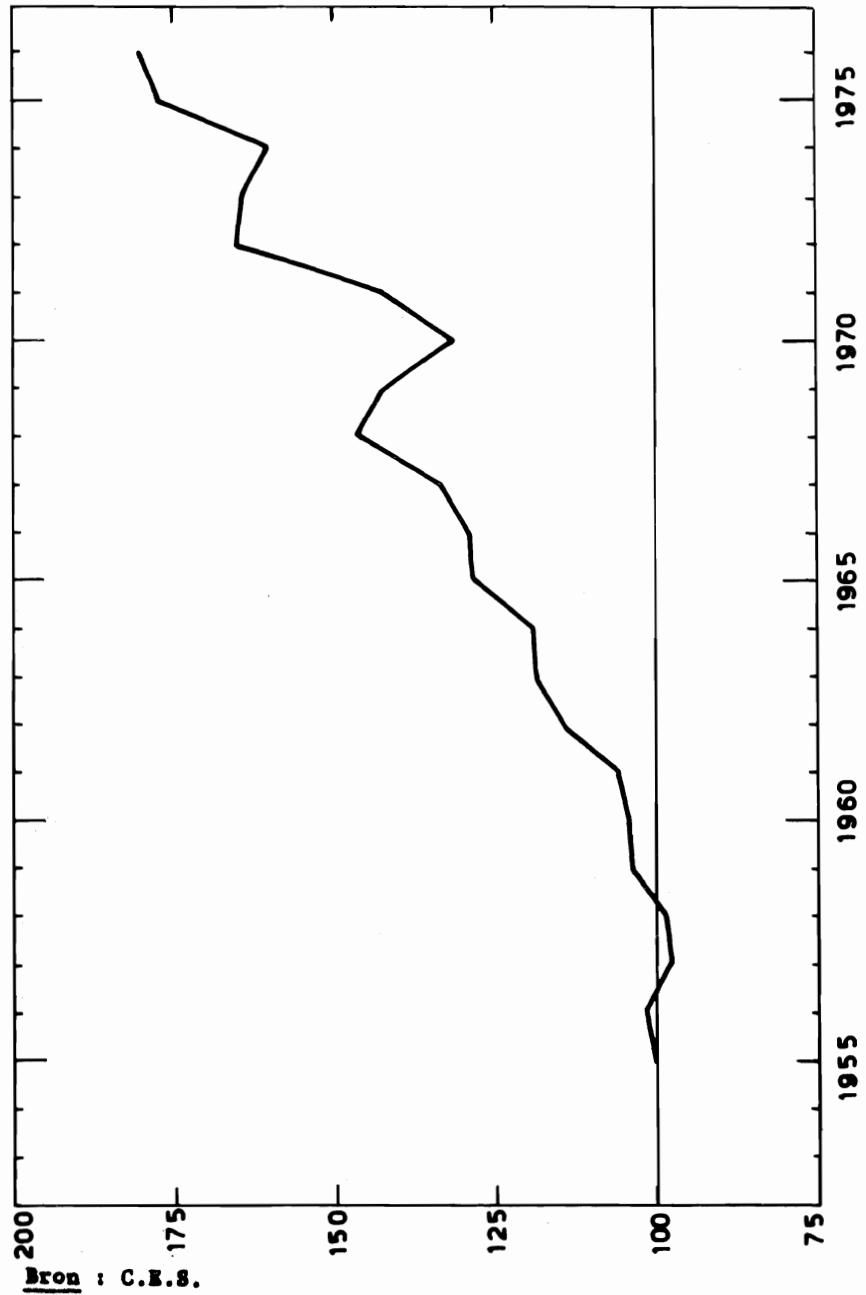
Het is de verdienste geweest van minder populaire economen, zoals Kalecki en Goodwin, om de Keynesiaanse conjunctuurtheorie te integreren in een groeimodel (1). Als resultaat van deze analyse komt een groei-conjunctuur-patroon naar voor dat gekenmerkt wordt door lange expansiefasen afgewisseld met kortere inzinkingen. Het is volgens dit patroon dat de Belgische economie in de "golden sixties" en in de eerste helft van de jaren zeventig evolueerde.

(1) Zie M. Kalecki, *Theory of Economic Dynamics*, London, Allen and Unwin, 1954.

R.M. Goodwin : *A Model of cyclical growth*, in Lundberg, E.(ed.), *The business cycle in the post-war world*, MacMillan, London, 1955, blz. 203-221.

RELATIEVE LOONKOST (1955=100)

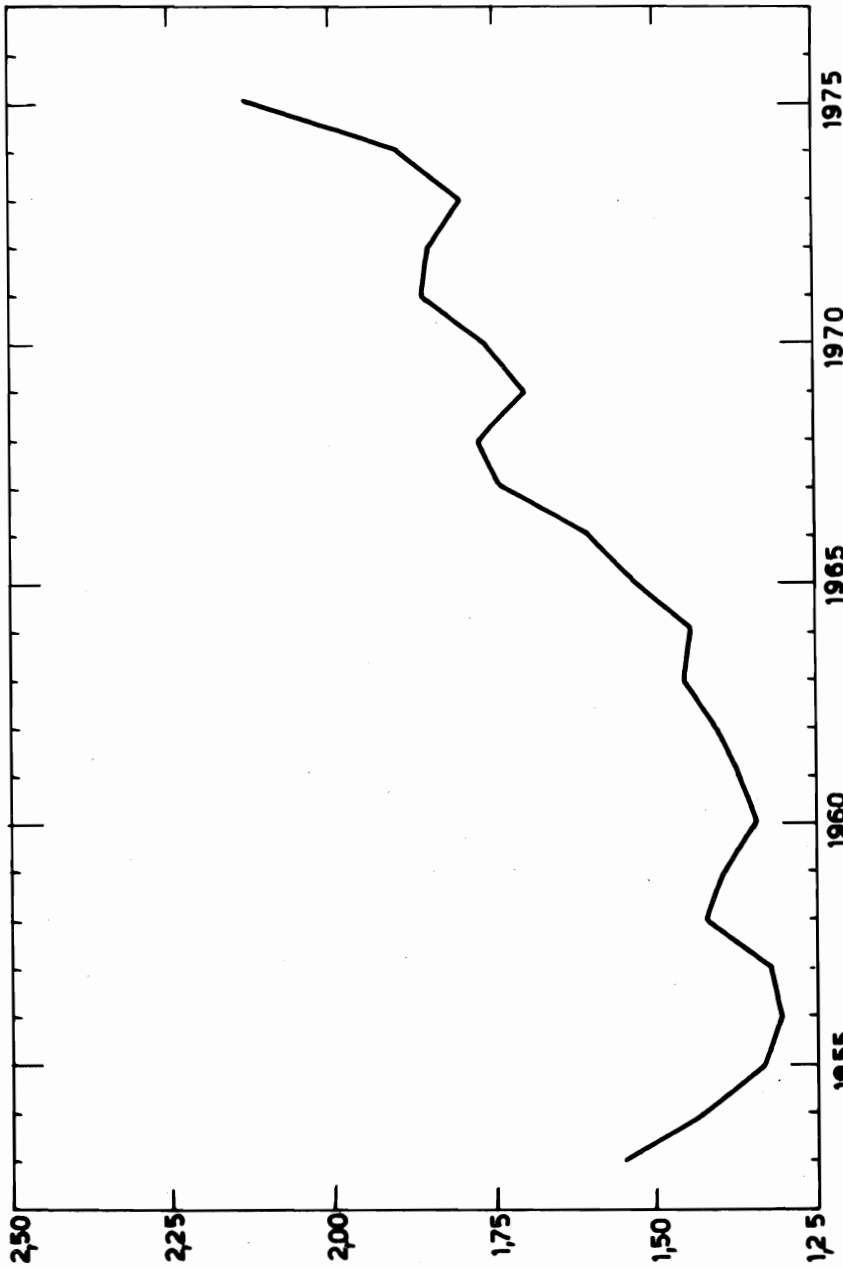
Grafiek 2

KAPITAAL OUTPUTVERHOUDING

Grafiek 3

From : J.M. Verstraete, An estimate of the capital stock for the Belgian industrial sector, European Economic Review, 1976, 8, blz. 33-49, en eigen berekeningen.

Het ritme, waaraan de kapitaalintensivering wordt voltrokken hangt, zoals hoger reeds werd gesteld af van de evolutie van de relatieve loonkost. Bij een gegeven behoefte aan kapitaalgoederen (productiecapaciteit) zullen ondernemers geneigd zijn de aanwezige bouwjaren te vervangen door nieuwe, zodra de arbeidsproductiviteit van deze laatste een grotere winst toelaat dan die van de bestaande machines, dit bij het heersende reële loon (1). Anders uitgedrukt zal, bij een versnelling van de reële loonstijging, de vraag naar nieuwe kapitaalgoederen gevoelig toenemen door de vluggere afschrijving van bestaande bouwjaren. De vertraging waarmee de kapitaalgoederenproductie op deze intensere vraag naar nieuwe bouwjaren kan inspelen, heeft een adempauze in het groeiproces tot gevolg die mede aan de basis van de huidige recessie ligt. Hier moet onmiddellijk worden aan toegevoegd dat de verdere uitbouw van de productiecapaciteit, "kapitaalverbreding" volgens de klassieke terminologie, gedurende de eindfase van de voorbije hoogconjunctuur gevoelig werd geremd door de verdere afbrokkeling van het kapitaalaandeel in de toegevoegde waarde (cfr. supra), waardoor de ruimte voor autofinanciering nauwer en nauwer werd.

Samenvattend zou men kunnen stellen dat de voorbije expansiefase abrupt werd onderbroken, niet zozeer door een tekort aan arbeid, dan wel door een tekort aan kapitaal.

Kapitaalintensivering wordt, vaak ten onrechte, in één adem verbonden met werkloosheid. De produktiviteitsaanwas die kapitaalintensivering tot gevolg heeft, stimuleert via een hoger reëel inkomen de vraag die relatief meer gericht wordt naar de arbeidsintensieve dienstensector. Wat over het hoofd wordt gezien is het feit dat zelfs bij een constante globale arbeidsbehoefte, de structuur van de arbeidsvraag gevoelig kan worden gewijzigd door een versnelde kapitaalintensivering. Relatief neemt de vraag naar ongeschoolde arbeidskrachten af ten voordele van de meer geschoolden. De wijziging in de beloningsstructuur die hieruit normalerwijze zou voortvloeien is niet bij machte om een snelle aanpassing van het arbeidsaanbod (mobiliteit) op gang te brengen. Hiertoe liggen de individuele en sociale kosten van de mobiliteit vaak zo hoog, dat aanpassingen van het arbeidsaanbod traag verlopen.

Wanneer de versnelde kapitaalintensivering samenvalt met een verflauwde capaciteitsuitbreiding en met een verruiming van het arbeidsaanbod, o.m. door een grotere participatiegraad van vrouwen, dan wordt de arbeidsmarkt in toenemende mate belast. Het historisch samengaan van deze factoren ligt aan de bron van de huidige structurele werkloosheid.

(1) Zie o.m. H. den Hartog, Th. C.M.J. van de Klundert en H.S.Tjan, De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief, Pre-adviezen van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, 1975, blz. 49-110.

Twee beleidsopties uit de jaren zestig hebben bovendien tot de recente aangroei van de structurele werkloosheidscomponent bijgedragen :

- (i) In de eerste plaats heeft het conjunctureel geïnspireerde immigratiebeleid de arbeidsmarkt bevoorraadt met relatief ongeschoolde arbeidskrachten. Empirisch onderzoek heeft aangetoond dat het inschakelen van vreemde arbeidskrachten een remmende invloed heeft gehad op de sectoriële loonontwikkeling (1). Het gaat hier hoofdzakelijk, voor wat de industrie betreft, over de basismetaalnijverheid, de metaalverwerkende nijverheid, de rubbernijverheid, de bouwmaterialenindustrie en de bouwsector. Door het remmend effect op de lonen werd vermoedelijk het kapitaalintensiveringsproces afgezwakt of verschoven in de tijd. Een aantal van de hier vermelde activiteiten werd overigens, in de loop van de 70-er jaren onder druk van de internationale arbeidsverdeling, gedwongen tot een intensere kapitaalverdieping als enig overlevingsalternatief voor de uitzwerming naar lage loonlanden.
- (ii) In de tweede plaats dient gewezen op de geringe selectiviteit die het expansiebeleid gedurende het vorige decennium kenmerkte. Bij het aantrekken van vreemde investeringen werd blijkbaar meer gewicht gehecht aan de onmiddellijke verruiming van de tewerkstelling dan wel aan de structurele verbetering van de economie. Dit blijkt uit onderstaande tabel die enerzijds een aantal bedrijfstakken rangschikt volgens de neiging om in ontwikkelingszones te investeren gedurende de periode 1967-1970 en anderzijds volgens de graad van winstgevendheid en van produktiegroei. Investeringsmet een zwak winstperspectief en een geringe produktiegroei vertoonden de grootste neiging tot investeren in de ontwikkelingszones.

Het hoeft geen verwondering te wekken dat de winstgevendheid van deze investeringen, die op korte termijn arbeidsplaatsen realiseerden, als sneeuw onder de zon wegsmolt in de jaren 70 onder invloed van de forse loonkoststijgingen.

De vernietiging van arbeidsplaatsen die, althans op middellange termijn voortvloeit uit het verplaatsen van deze activiteiten naar lage loonlanden is de prijs die men nu betaalt voor de geringe selectiviteit in het verleden.

---

(1) H. Debbaut, Vreemde arbeidskrachten in de Belgische economie, Gent, Serug, 1976, blz. 95.

Tabel 2 : Investeringsneiging in ontwikkelingszones, winstgevendheid en produktiegroei

sector	rang investeringsneiging	rang winstgevendheid	rang produktiegroei
textiel	1	7	7
metaal en metaalconstructie	2	6	5
scheikunde en plastics	3	3	4
voeding, dranken, tabak	4	5	6
overige verwerkende	5	1	3
petroleum en gas	6	4	2
papier en glas	7	2	1

Bron : G.R. Thoman, Foreign Investment and Regional Development, The Theory and Practice of Investment Incentives with a Case study of Belgium, New York, Praeger Publishers, 1973, blz. 40-41.

2.3. Is de arbeidsmarkt in toenemende mate verstard ?

De toenemende rigiditeit van de arbeidsmarkt wordt vaak in discussies omtrent het structureel karakter van de werkloosheid naar voor geschoven. Deze geleidelijke verstarring zou de rol van de lonen als evenwichtsherstellende marktpiloot ondermijnd hebben. Hiermede wordt niet bedoeld dat de lonen onbeweeglijk zijn, wel dat de onderlinge verhouding van de sectoriële lonen de relatieve schaarste van arbeid niet langer weerspiegelt. Voor een deel wordt deze verstarring toegeschreven aan de loonpolitiek van de vakbonden die in de zwakke sectoren van de economie looneisen afdwingen op maat van de sterkere groeisectoren en op deze wijze een versnelde uitstoting van arbeid in de hand werken. Het demonstratie-effect van de goedbetalende sectoren werkt m.a.w. nefast in op de overwegend arbeidsintensieve, minder expansieve geledingen van de economie.

Men kan moeilijk ontkennen dat deze tendentie naar gelijkvormigheid op de arbeidsmarkt actief is. Het Belgisch systeem van loonindexering en het expliciete streven van de vakbonden naar inkomensnivellering leidt tot een vernauwing van de intersectoriële loonwaaier. Deze nivellerings-tendens wordt echter regelmatig verstoord door de loondrift die als spelbreker optreedt en expansieve sectoren aanzet lonen aan te bieden die merkkelijk uitstijgen boven de bedongen regelingslonen.

Empirisch onderzoek toont aan dat de loonwaaier in de Belgische economie trendmatig verruimt i.p.v. vernauwt. Dit wordt best geïllustreerd door de evolutie van de variatiecoëfficiënt van de lonen in de nijverheid van 1950 tot 1972. Voor de arbeiders steeg deze van 15,4 tot 22,8 en voor de arbeidsters van 11,1 tot 19,8 (1). Deze stijgende trend wordt slechts door conjuncturele factoren tijdelijk onderbroken (2).

Deze feitelijke toeneming van de loonspanning is overigens een normaal marktresultaat in een groeiende economie waar het doorstromen van arbeid van de uitstotende naar de opslorpende sectoren geremd wordt door een gebrekkige arbeidsmobiliteit en waar de nominale lonen institutioneel worden verhinderd af te brokkelen. De vraag dient nu beantwoord of de arbeidsmarktverstarring in dergelijke mate is toegenomen, dat zij de recente ontwikkeling van de structurele werkloosheid verklaart.

Een verstarring van het marktmechanisme kan worden ontleed door het gedrag van de twee sleutelvariabelen, m.n. de marktprijs en de geruilde hoeveelheid, met elkaar te vergelijken. Op de arbeidsmarkt dient men meer bepaald de veranderingen in de loonstruc-tuur te plaatsen tegenover de veranderingen in de tewerkstellings-structuur. Hiertoe wordt de variabiliteit van lonen en tewerk-stelling gemeten in twee perioden, m.n. 1960-1964 en 1969-1972, die wat de gemiddelde werkloosheidsgraad betreft, nagenoeg ver-gelijkbaar zijn. Tabel 3 bevat ook de variatiecoëfficiënt voor de periode 1973-1974 (3).

Tabel 3 : Variatiecoëfficiënten van procentuele veranderingen in lonen en tewerkstelling

	1960-1964	1969-1972	1973-1974
1. Variatiecoëfficiënt loonwijzi- gingen	0,1857	0,1145	0,1778
2. Variatiecoëfficiënt tewerkstel- lingswijzigingen	1,1375	0,7241	0,8814
3. Verhouding 1/2	0,1632	0,1581	0,2017

Bron : R.M.Z. en eigen berekeningen.

- (1) H. Debbaut, op.cit., bijlage 10 en 11. De variatiecoëfficiënt meet de relatieve variabiliteit en is gelijk aan de standaard-afwijking gedeeld door het rekenkundig gemiddelde.
- (2) De loonwaaier in België vernauwt in laagconjunctuur en verruimt in hoogconjunctuur. Zie L. Van Overbeke, Micro-economisch onder-zoek van de sectoriële arbeidsmobiliteit, doctoraal proef-schrift, Departement Economie, Leuven, 1975, blz. 141 e.v.
- (3) De variatiecoëfficiënten werden berekend op basis van R.M.Z.-gegevens (verdiensten, tewerkstelling) voor 24 sectoren voor de periode 1960-1964 en 1969-1972. Omwille van de nieuwe sec-toriële classificatie naar 23 sectoren werd de vergelijking 1974-1973 afzonderlijk opgenomen.

De beweeglijkheid van de lonen ligt lager in de tweede periode en opnieuw hoger in de laatste fase van de recente hoogconjunctuur (1973-1974). Een gelijkaardig tijdspatroon wordt door de wijzigingen in de tewerkstelling gevolgd. Deze laatste zijn echter merkkelijk groter dan de loonwijzigingen. De omvang van de loonelasticiteiten van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt spelen hierbij een doorslaggevende rol.

Van belang is de verhouding van de variabiliteit van de lonen t.o.v. die van de tewerkstelling. Deze verhouding is nagenoeg dezelfde in de twee basisperiodes. Een geleidelijke verstarring op de arbeidsmarkt, bijv. door een afnemende mobiliteit, zou normalerwijze tot uiting komen in een grotere beweeglijkheid van de lonen voor eenzelfde verandering in de tewerkstelling. Welnu, het beschikbaar statistisch materiaal wijst op een betrekkelijke stabiliteit van loon- en tewerkstellingswijzigingen, met een lichte stijging van hun onderlinge verhouding in 1973-1974, die tot het klassieke patroon van een uitdeinende hoogconjunctuur mag worden gerekend.

Op grond van bovenstaande statistische vingeroefening kan de hypothese van een merkkelijk toegenomen rigiditeit op de vooravond van de huidige crisis, niet worden onderschreven. Dit neemt niet weg dat, onder invloed van sociaal geïnspireerde voorzieningen, de neerwaartse soepelheid van de lonen, zowel nominaal als reëel, afwezig is. Typisch is ook de clause van de "aangepaste betrekking" waardoor de professionele mobiliteit, vooral in een recessieperiode, geenszins wordt aangemoedigd. Anders uitgedrukt kan men stellen dat de arbeidsmarkt beter inspeelt op een expansie van de economie, dan op een contractie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat bij neerwaarts starre lonen de arbeidsmarkt in een contractiefase haar evenwicht zoekt door de inkrimping van de werkgelegenheid. Dit is dan de sociale kost die men betaalt voor het onvoorwaardelijk behoud van het verworven reëel loon.

Deze neoklassieke kritiek op de arbeidsmarkt draagt wel bij tot de verklaring van de omvang van de conjuncturele inzinking en dus ook van de conjuncturele component van de werkloosheid. Zij biedt echter onvoldoende houvast voor de analyse van de structurele dimensie van de werkloosheid, die reeds sinds het begin van de 70-er jaren in belangrijkheid toenam.

III. ENKELE BELEIDSOPTIES

1. Gedurende het volgend decennium zal de produktiefactor kapitaal, in zijn ruimste betekenis genomen de relatief schaarse factor blijven. Opdat de Belgische economie haar groeipad opnieuw zou bereiken, moet de kapitaalvorming dan ook ten allen prijze worden gestimuleerd. Een noodzakelijke voorwaarde hiertoe is dat het kapitaalaandeel op korte termijn flink kan stijgen om de afbrokkeling aan de vooravond van de crisis te compenseren. Het herstel van het kapitaalaandeel in alle geledingen van de economie kan gebeuren door het matigen van de lonen zodat, dank zij de conjuncturele produktiviteitsverbetering, de loonkost verder kan dalen. Loonmatiging betekent niet een daling van het reële loon. Wel zou het aangewezen zijn dat de reële loonstijgingen gedurende enige tijd beneden de produktiviteitsgroei zouden blijven.

Deze loonmatiging zal, indien de overheid haar uitgavenexpansie evenzeer in toom houdt, een domper zetten op het inflatieritme en op deze wijze de concurrentiepositie verbeteren of ten minste consolideren. Bovendien mag worden verwacht dat de loonmatiging de kapitaalintensivering afremt zodat minder arbeidsplaatsen worden afgestoten.

2. Loonmatiging in de hierboven vermelde betekenis is echter niet alleen zaligmakend. Alhoewel de kapitaalintensivering wordt afgezwakt, biedt ze geen voldoende waarborg voor een stevige capaciteitsuitbreiding die méér arbeidsplaatsen schept. Hiertoe dient de overheid haar steunmaatregelen vooral toe te spitsen op de kapitaalvorming in de particuliere sector en op de vorming van sociaal kapitaal in de collectieve sector, door sommigen ten onrechte als "niet produktief" bestempeld. Dat de selectiviteit bij het toekennen van investeringsprikkels dient aangescherpt, werd hoger reeds aangetoond. In plaats van de inspanningen te concentreren op het subsidiëren van grootschalige produktieprocessen van produkten die in hun levenscyclus al ver gevorderd zijn (bijv. wagens, staaldraad en koelkasten) zou het aksent moeten worden gelegd op kleinschalige, produktvernieuwende processen die intens gebruik maken van de momenteel onderbezette gekwalificeerde arbeidskrachten. Deze gangmakers van een nieuw groeiproces zijn minder conjunctuurgevoelig dan de traditionele activiteiten en scheppen, via hun afgeleide vraag- en inkomenseffecten, arbeidsplaatsen voor de minder geschoolde arbeidskrachten.

Men kan terecht de vraag stellen of het marktmechanisme niet de nodige prijssignalen levert voor dergelijke structurele verandering. De reconversie van de traditionele naar de nieuwe produktievorm vereist vaak een volledige reorganisatie van het produktieproces en een inzet van kapitaal met een onzekere opbrengst, zodat de financiële beslissingsnemers weinig geneigd

zijn de sprong te wagen. Hiermede wordt niet gesuggereerd dat de overheid tot de uitbouw van nieuwe produktiekernen zou overgaan, integendeel. Wel kan de overheid de zo nodige overdracht van technologie tussen de universitaire centra en de industrie helpen overbruggen door de versnelde uitbouw van research-parken in de nabijheid van universiteiten. In dit opzicht kunnen intermediaire organen, naar het voorbeeld van de Leuvense "Research and Development"-dienst, een sleutelrol vervullen. Op regionaal vlak zouden de G.O.M.'s eveneens een hefboomfunctie kunnen uitoefenen door, bij afwezigheid van geïnteresseerd privé-kapitaal, tijdelijk en op een selectieve wijze, vernieuwende produktie-activiteiten te helpen financieren.

In het licht van het voorgaande kan geen ruggesteun worden gegeven aan de grootscheepse reddingsoperaties die de overheid vaak op touw zet voor bedrijven in nood die structureel weinig perspectief bieden. De zo nodige structurele vernieuwing van de economie wordt hierdoor vertraagd met alle nadelige gevolgen vandien voor het groeiritme en de werkgelegenheid op lange termijn.

3. Elders werd reeds gepleit voor verantwoorde vormen van tewerkstellingsspreiding (1). In dit verband wordt ook vaak aangedrongen op het tijdelijk subsidiëren van nieuwe arbeidsplaatsen, bijv. door arbeidsplaatspremies. Bovendien het feit dat deze subsidiëring onder de huidige omstandigheden, gekenmerkt door een arbeidsoverschot, enigszins paradoxaal lijkt, mag men het effect ervan niet overschatten.

Arbidsplaatspremies verlagen de marginale arbeidskost voor de ondernemer en kunnen, in principe tot een grotere arbeidsvraag aanleiding geven. Veel hangt af van de prijsgevoeligheid van de vraag en van de kapitaalintensiteit. Omwille van de onzekerheid die over het effect van arbeidsplaatspremies hangt (zie ook de ervaring in Engeland met de "regional employment premium") dient op korte termijn geopteerd voor toepassingen van overheids-gelden die een directer en duidelijker weerslag hebben op de werkgelegenheid, zoals bijv. het derde arbeidscircuit.

4. Ten slotte nog enkele bedenkingen over het arbeidsmarktbeleid in enge zin. Aan de neoliberale klacht volgens dewelke de toegenomen verstarring op de arbeidsmarkt de hoofdschuldige van de structurele werkloosheid is, kan op grond van een eerste statistische verkenning geen steun worden gegeven. Dit neemt niet weg dat de geografische, sectoriële en professionele mobiliteit zwak is. Bovendien werden in de 60-er jaren een aantal sociale voorzieningen in de werkloosheidsverzekering ingebouwd die wel

(1) E. Claeys, G. Clémer en P. D'Havé, Werktijdverkorting en derde arbeidscircuit. Kritische bedenkingen bij mogelijke oplossingen, Tijdschrift voor Economie en Management, vol. XXII, nr.1, 1977, blz. 87-105.

verantwoord waren gedurende een periode van algemene expansie, maar die de mobiliteit in een crisissituatie afzwakken. Bij wijze van voorbeeld kan hier volstaan met het begrip "aangepaste betrekking" te vermelden waardoor enerzijds een bescherming voor de werkzoekende werd bedoeld en anderzijds een rem op de professionele mobiliteit bij een overvloedig arbeidsaanbod wordt geplaatst. In dit verband dient ook de toenemende divergentie tussen de aangeboden en gevraagde kwalificaties vermeld. De democratisering van het onderwijs en de minder en minder utiliteir gerichte studiekeuze zitten hier voor een deel tussen. De toepassing van het begrip "aangepaste betrekking" zou bijgevolg kunnen worden versoepeld in afwachting van een meer evenwichtige arbeidsmarktsituatie.

Op de conjunctureel gerichte immigratiepolitiek werd in een andere kontekst reeds heel wat kritiek geleverd (1). Misschien kan de huidige crisis voldoende argumenten opleveren die pleiten voor het stimuleren van rechtstreekse investeringen in de oorspronglanden als alternatief voor het beleid in het verleden, waarbij de grote behoefte aan sociaal kapitaal vanwege de immigranten in het gastland systematisch werd onderschat.

---

(1) Zie bijv. F. Moulaert en J. Declerck, De gastarbeid in de Europese Gemeenschap : immigratie en ekonomie, Tijdschrift voor Diplomatie, 1e jg., nr. 9, 2e jg., nr. 2 en nr. 7.

A. Martens, 25 jaar wegwerparbeiders, Leuven, Sociologisch Onderzoeksinstituut, 1973.